

HAREZM-ALTIN ORDU SAHASI METİNLERİNDE MOĞOLCA SÖZ VARLIĞI I

Harun KAYA*

Öz

Türkçe ile Moğolca tarih boyunca birbirinden yoğun olarak etkilenmiş iki dildir. Hem birbiriyle iç içe yaşayan iki topluluk olması hem de devlet yönetimi bağlamında aynı geleneklere sahip olmaları bakımından dile ve kültüre dair öğelerin ortaklaşa kullanıldığı veya ödünçlendiği bir alan haline gelmiştir. Tarihî süreç içerisinde iki dilin birbiri ile olan ilişkilerinde Türkçenin daha baskın olduğu görülürken Moğol istilaları ile birlikte Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde Moğolcanın Türkçe üzerindeki etkisinin arttığı görülmüştür. Bunun temel sebebi daha önce siyasi birlik sağlayamamış Moğolların Cengiz liderliğinde imparatorluk seviyesinde bir devlet kurmalarıdır. Moğolların bu siyasi egemenliği Moğolca Türkçe dil ilişkilerinde yeni bir safhanın da başlangıcı niteliğindedir. Birkaç aşamada tamamlanması düşünülen bu çalışmanın ilk kısmında Moğolcadan Türkçeye geçen akrabalık adları ile askerî ve idarî terimlerin Harezmi-Altın Ordu sahası metinlerinde tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türkçeye giren söz varlığının hangi bağlamda olduğu ve eserlere göre dağılımı hakkında da fikirler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkçe, Moğolca, Söz Varlığı, Dil İlişkisi, Ödünçleme, Harezmi Altın Ordu Türkçesi.

MONGOLIAN VOCABULARY IN KHWAREZM-GOLDEN HORDE TURKISH

Abstract

Turkish and Mongolian heavily influenced from each other throughout the history. Both two communities which live with each other and have a same traditions over in the context of state administration. So a field take place which there is a common or borrowing elements about language and cultural items.

---

* Arş. Gör., Adnan Menderes Üni. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: harun.kaya@adu.edu.tr

Geliş/Received: Mart/March 2018, Accepted/Kabul: Mart/March 2018

Turkish is superior than Mongolian in language contacts throughout the history, however with Mongolian invasions, in the Khwarezm-Golden Horde Turkish, Mongolian pressure increased over Turkish. The main reason of this the Mongols, who have not been able to achieve political unity before, are forced to form a government at the level of empire in the leadership of Genghis. This political sovereignty of the Mongols is the beginning of a new phase in Mongolian Turkish language contacts. In the first part of this work which is thought to be carried out in several stages, it was tried to find out the kinship names of Mongolian to Turkic and the words of military and administrative fields in the texts of Harezmi Altın-Ordu. In addition, it is also tried to put forward ideas about the composition of the works and the context in which the vocabulary has entered the Turkish.

Keywords: Turkish, Mongolian, Vocabulary, Language Contact, Borrowing, Khwarezm-Golden Horde Turkish.

Giriş

Altay Dil Teorisi'nin ortaya çıkışından itibaren birbiri ile olan yoğun ilişkisi sebebiyle Türkçe ile Moğolcanın fonetik, morfolojik ve söz varlığı gibi alanları üzerinde çalışmalar ve tartışmalar olmuştur. Bunun ilk evresi her şeyden önce Türkçe ile Moğolcanın akraba birer dil olup olmaması konusudur. Bu da aslında Altay Dil Teorisi'nin varlığının tartışmasıdır. Ancak her iki dilin de birbirinden yoğun biçimde etkilendiği ortadadır. Türkçenin yazılı ilk belgelerinden itibaren Moğolca unsurların Türkçede bulunduğu görülmektedir. Moğolcadan Türkçeye geçen söz varlığı tarihî süreç içerisinde artış göstermiştir. Aynı coğrafyada yaşayan toplulukların birbirinden etkilenmeleri, kültür alışverişinin olması en doğal hadiselerdendir. Tarihî Türk yazı dillerinden, Sibiryaya yazı dillerine, Anadolu ağzlarına kadar Türkçede Moğolcanın varlığını görmek mümkündür. Ancak Harezmi-Altın Ordu Türkçesi bahsedilen durum açısından tarihî süreç içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Orta Asya'da Moğol boyları arasında birlik sağlayan Cengiz Han, bir imparatorluğun temellerini atmıştır. Bu hadise Orta Asya'nın siyasî tarihi açısından öneminin yanında, Türk tarihi ve dilinin seyri bağlamında da oldukça önemlidir. Cengiz'in liderliğinde çok hızlı biçimde genişleyen ve istilalara başlayan Moğollar, Orta Asya'dan Müslüman Türk ve Arap devletleri ile Rusya'yı ve Karadeniz'in kuzeyine kadar büyük bir coğrafyayı tehdit eder hale gelmiştir. Bu sayede istila ettikleri ülkelerin bünyesine Moğol dili ve kültürü de girmiştir (Gülensoy 1974: 235). Aynı zamanda Moğolların bu genişlemesi Türklerin batıya göçünü hızlandırmakla birlikte, Türk dilini doğrudan etkilemiştir. Bu bakımdan Cengiz, Orta Asya ve Batı Avrasya'nın Türkleşmesini sağlamış,

bunun yanı sıra dilsel unsurların yeni oluşumlara dönüşmesini sağlamıştır (Ata 2010: 32). Bu dönemden sonra Türkçenin söz varlığı üzerindeki Moğolca etkisi daha da artmıştır.

Biz birkaç aşamada gerçekleştirmeyi düşündüğümüz bu çalışmada Türkçenin tarihi dönemlerinden birini oluşturan Harezmi-Altın Ordu sahası eserlerindeki Moğolca akrabalık adları ile askerî ve idarî terimleri incelemeye çalıştık.

Kaynak olarak belirlediğimiz Harezmi-Altın Ordu sahası eserlerindeki söz varlığını inceledikten sonra, kelimelerin Moğolca sözlüklerdeki karşılıklarını tespit etmeye çalıştık. Ayrıca alan içerisinde inceleme yapan bilim adamlarının görüşlerini derleyerek ele aldıkları kelimeler üzerindeki kanaatleri ortaya koymaya gayret gösterdik.

Moğolcadaki Türkçe unsurlar ile Türkçedeki Moğolca unsurlar hakkında birçok araştırma yapılmıştır. Özellikle Nicholas Poppe, Gerard Doerfer gibi araştırmacılar bu sahada çok kıymetli çalışmalar yapmıştır. Alandaki çalışmaların Eski Türkçe, Kuman-Kıpçak metinleri ile Çağatayca üzerinde yoğunlaşmış olduğu görülmektedir¹. Ancak hem batıya göç eden Oğuz boylarının dillerinde, hem de Orta Asya'da Karahanlı Türkçesi yazı dili geleneğini devam ettirmekle birlikte, karışık bir yapının ortaya çıktığı Harezmi-Altın Ordu sahasında Moğolcanın Türkçeye tesiri özellikle ele alınması gereken konulardandır. Moğollar ve Türkler aynı geleneklere ve yaşayış biçimlerine sahip oldukları için Moğolcanın özellikle askerî ve devlet yapısına dair idarî terimleri, tarihî süreç içerisinde Türkçe metinlerde görülmeye başlamıştır. Bu da daha önce söylediğimiz gibi Türkçeye tesiri sınırlı düzeyde olan Moğolcanın özellikle bazı alanlarda Türkçeye tesir etmeye başladığını göstermekle birlikte Türkçe-Moğolca dil ilişkilerinde yeni bir dönemin de başlangıcıdır.

Harezmi-Altın Ordu Sahası Metinlerinde Tespit Edilen Moğolca Kelimeler

Akrabalık Adları

ağa : Ağabey, ağa, büyük kimse. KE 96r/7, AOY III/5

aha : Ağabey. Les. 95; Bob. III 69

Doerfer kelimenin Moğolca kökenli olduğunu bildirmiş ve ayrıntılı biçimde açıklamıştır (TMEN I: §21). Tuna da kelimeyi Moğolca olarak değerlendirmiş, eski ve Orta Türkçede bunun yerine *iči* kelimesinin

¹ Konuyla ilgili çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uçar-Yener 2009: 2185

kullanıldığını belirtmiştir (Tuna 1976: 282). Poppe *Kitâb-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mogolî* hakkında yaptığı çalışmada kelimeyi Türkçe söz varlığı içerisinde değerlendirmiştir (Poppe 1927: 1038). Knüppel Poppe'nin Kumanca'da incelediği kelimeleri tekrar değerlendirdikten sonra, **aga** kelimesinin Kumanca'daki Moğolca alıntı kelimelere dâhil edilmesi gerektiğini belirtir. Knüppel yine Doerfer'in **aga** yapısını Kumanca'daki Moğolca söz varlığı içerisinde değerlendirdiğini belirtmiştir (Çiçek 2015: 53). Bununla birlikte kelime Osmanlı Türkçesi dönemiyle birlikte Avrupa dillerine de geçmiştir (Ölmez 2014: 198).

öbege: Ata, ecdat. AOY II/13

ebüge: Ata, büyükbaba. Les. 461; Bob. III 240

Doerfer kelimeye "ata, büyükbaba" anlamlarını vermiştir (TMEN I: §5). Kelime tez çalışması olarak incelemekte olduğumuz *Tevarih-i Güzide*'de kişi ismi olarak tespit edilebilmektedir.

Ve Çiñgiz Hân zamânında Ebügen Noyan uluğ mu'teber béglerdin irkendürler. (TGN 16a/10).

Diğer yandan bir boyun atası olan kimse için de ıstılah olarak kullanılabilir.

Pes bu Kاتاған, Kатағанlarınġ ebügesi turur. Buğaçı, Sa[l]ciyutlarınġ ebügesi turur. ... Bodançar Kıyatlar ebügesi turur (TGN 23b/5-6-8).

Clauson **dede** madde başında **öbege** kelimesine değinmiş ve kelimenin Moğolcadan alıntı olduğunu belirtmiştir (EDPT 451). Poppe Kumanca'daki Moğolca söz varlığına kelimeyi **öbege** biçiminde dâhil etmiştir (Sertkaya 1987: 266).

egeçi: MM 259/3

egeçi: Hala, büyük kız kardeş. Les. 472; Bob. III 477.

Doerfer kelimeyi Moğolca olarak vermiş ancak *Divanu Lüğati't-Türk'te* yer alan **ekeç** "akıllı büyük kız, büyüklük eseri gösteren küçük kız" yapısından hareketle kelimenin aslında Türkçeden geldiğini belirtmiştir. Bununla birlikte kelimenin modern Türk diyalektlerine ödünçlendiğini bildirmiştir (TMEN I: §67). Poppe kelimeye "abla" anlamını vermiştir (Poppe 1927: 1257). Daha sonra Kumanca'daki Moğolca kelimeleri incelerken kelimenin anlamını "hala" olarak değiştirmiştir (Poppe 1962: 335). Knüppel de aynı anlamda kelimeye çalışmalarında yer vermiştir (Knüppel 2009: 355). Clauson **eke** kelimesini Moğolcadan alıntı olarak gösterdiği **egeçi**'nin eş anlamlısı olduğunu belirtmiştir (EDPT: 100).

ķuda : Akraba, hısım. ME 14/2

ķuda+lık : Dünürlük, akraba olmak. ME 112/3

huda ~ **ķoda** : Akraba, dünür, kuzen. **huda** Les. 1511, **ķoda** Bob. III 428

Doerfer kelimeye kayınbirader anlamını vermiş ve kelimeyi ayrıntılı biçimde açıklamıştır (TMEN I: §296). İlk olarak Harezmi-Altın Ordu sahası metinlerinde tanıklanan kelime, Orta Moğolca ve Kıpçak metinlerinde de görülmektedir (CsGki 2006: 130). Diğer taraftan "dünür, akraba, hısım" anlamları için Uygur Türkçesi'nden itibaren Türkçe **tügür** kelimesi kullanılmıştır. Bu yönüyle kelime alışverişinin Türk ve Moğol boyları arasında akrabalık ilişkisine bağlı olarak gerçekleştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Askerî ve İdarî Terimler

alban : Toprak için alınan vergi. AOY Kır. I/37

alban: Devlet işi, vergi, yükümlülük. **alba(n)** Les. 45 **alban** Bob. III 239.

Kelime ilk kez Uygur Türkçesi'nde karşımıza çıkmaktadır (Caferoğlu 2015: 10). Karahanlı Türkçesi'nde ise tespit edilememiştir (Gülensoy 1974: 237). Clauson kelimeyi sözlüğüne almamış, ancak yaptığı bir çalışmada incelemiştir. Türkçedeki kullanıma dair de Moğol İmparatorluğunun Türk boylarını yönetmeye başlamasıyla Moğolca idarî terimlerin Türkçeye yoğun biçimde geçişine değinmiştir (Clauson 1955; 128).

bökevül : Muhafız asker, ordu. AOY II/9

bökevül : Çeşnigir, muhafız asker. **bökü-** Les. 203, **bökü vül** Doerfer TMEN II:§755

Kelimeye Özyetgin "muhafız asker, ordu" anlamlarını vermiştir. Doerfer *Divanu Lügati't-Türk*'teki **bök-** "eğilerek yere kapanmak, yemekten doyup usanmak" fiilinden hareketle kelimenin Türkçe **bök-** fiili üzerine Moğolca **-(e)göl** fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş bir yapı olduğunu ifade eder (TMEN II: §755). Ancak kelime üzerinde ayrıntılı inceleme yapan Vasary'nin izahları ile Doerfer'in görüşünde çeşitli problemler ortaya çıkmıştır. Öncelikle kelimenin *Gizli Tarih*'te geçmediğini ancak *Camiü't-Tevarih*'te kelimenin bulunmasının, bunun yanı sıra **çagda'ul**, **kebbe'ül**, **şıga'ul** gibi benzer yapıdaki kelimelerin varlığının **bökevül** yapısının Cengiz döneminde de var olduğuna dair ipucu olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Vasary, **bökevül** yapısının temel olarak iki anlam grubuna sahip olduğunu ifade eder. Bunların birincisi için kelimeye "yemeklerin tadına bakan kimse, aşçı, (mutfak) ustası, mutfak sorumlusu, tepsi sunan kimse,

kadeh sunan kiş" gibi anlamlarını, ikincisi için ise kelimeye -her ne kadar yemekle ilgili de olsa- sorumluluğu daha yüksek olan "kahya, odabaşı" gibi anlamları vermiştir. Vasary, kelimenin yapısıyla ilgili olarak Doerfer'in kelimenin kökenini Türkçeye dayandırması ile Rybatzki'nin aynı zamanda kelimeyi Moğolca "savaşçı, pehlivan" anlamındaki **böke** ismine dayandırmasını eleştirmiştir. Kelimenin kökeniyle ilgili Claves'in açıklamasına değinen Vasary, Yuan Hanedanlığı döneminde Çin yıllıklarında geçen **bökesün** kelimesinin, imparatorluğun batı yarısında kullanılan **bökegül** şeklinin doğu yarısında kullanılan şekli olabileceği fikrini ortaya koymuştur. Aynı biçimde **todka** kökünden türetilen **todqayul** ve **todqosun** yapılarının bu duruma örnek olduğunu ifade etmiştir. Vasary, **bökevül** yapısının kökenine dair açıklama yapabilmek için de *Camiü't-Tevarih*'teki üç yeri referans göstermiştir. Bu üç yerde Nayman dilinde "**bökeül**" demek olan "**qısat**" kelimesi üzerinde durur. (Vasary 2009: 196-199). *Tevarih-i Güzide*'de av yapıldıktan sonra **bökeül**lerin av yerine gidip vurulan geyikleri topladıkları ve herkese uygun biçimde paylaştıkları yazılmıştır. Çağatay metinlerinde de kelimenin çeşneci anlamında kullanıldığı düşünüldüğünde muhafız anlamının kullanılışı soru işareti olarak ortaya çıkmaktadır. Yine *Tevarih-i Güzide*'de Borogul Noyan'dan bahsedilirken **bökeül** olduğu, ardından tümen komutanı olduğu yazılmıştır. *Camiü't-Tevarih*'te ise Cengiz Han'ın ordusunun sağ kolu açıklanırken Borogul Noyan'ın **bökeül** olmasının yanı sıra aşçıbaşı anlamındaki **bavurçı** olduğu da yazılmıştır (Thackston 1999: 273). Vasary **bökeül**'ün kökenini açıklayabilmek için önce Divan'da yer alan "**qōš**" fiilinden hareketle Nayman dilindeki "**qōšat**" kelimesi arasında bağlantı kurar. Nayman dilinde hizmetçi anlamındaki "**qōšat**" kelimesi Farsça hizmetkar (**ḥidmatkūr**) kelimesinin karşılığıdır. Moğollar da bu bağlamda "**qōšat**" anlamı için **bökeül** kelimesini kullanmaktadır. Bütün bu verilerden "**çökmek, baş eğmek, baş eğerek selam vermek**" anlamlarında **bököyi- / bökeyi-** (bökü- / bökey-; Lessing 2003: 203) fiilinin, kelimenin kökeninin çözümlenmesi için doğru tercih olacağını belirtmiştir. Bu bilgilerden de hareketle kelimenin etimolojisini "***bökeyi-sün > *bökē-sün > bökesün** (in the eastern uluses) and ***bökeyi-gül > *bökē'ül > böke'ül**" şeklinde açıklamıştır. Vasary, "çeşneci" ve "muhafız" şeklinde iki temel anlamı olduğunu belirttiği kelimenin tarihî metinlerdeki şekillerini vermiştir. Bununla birlikte bu durumun kafa karıştırıcı olduğunu ve tatmin edici bir açıklama yapamadığını ifade etmiştir. Bu noktada da "**tutqavul**" kelimesinin anlam olarak "**bögevül**" kelimesine tesir ettiği görüşündedir. Vasary, son olarak Doerfer'in değişime dair (mutatis mutandis) görüşüne değinerek "mübaşir" anlamındaki "**bögevül**"'ün, "çeşneci", "muhafız" anlamındaki "**bökevül**"den farklı bir sistemle gelişmiş olabileceğini belirtmekle birlikte bu görüşün kendisine oldukça uzak

geldiğini de eklemiştir (Vasary 2009: 200-203). Kelime üzerinde ayrıntılı inceleme yapan Ölmez de konu hakkındaki görüşleri verdikten sonra etimoloji hakkında Vasary'nin yaklaşımının uygun olacağını belirtmiştir. Son olarak da "*bökeyi-*" fiilinin Moğolca sözlüklerdeki şekillerini göstermiştir (Ölmez 2015: 197).

çerge: Sıra, dizi. AOY II/18

cerge: Sıra, dizi, saf. *cerge* Les. 1615; *cerge* Bob. III 419

Doerfer kelimeyi "*saf, sıra*" gibi anlamlarla Moğolca olarak değerlendirmiştir (TMEN I: §161). Türkçenin tarihî dönemlerinde anlam genişlemesiyle "*alay, bölük, saf*" gibi anlamlarda da kullanılmıştır (Tuna 1976: 288).

çağdağol ~ *çağdağul* : Muhafız, gözcü, bekçi. *çağdağul* Les. 256; *çağdağol* Bob. III 246

çağdavul : Ordunun arkasında kalan gözcü askerler, dümdar. AOY Kır. I/16

Harezmi-Altın Ordu Türkçesi döneminden itibaren görülmeye başlayan bu kelime Moğolcanın askerî terminolojisinin Türkçeye geçişini göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte kelime Harezmi-Altın Ordu sahasının dışında Osmanlı Türkçesi'nde de *çandavul* biçiminde kullanılmıştır (Schönig 2000: 78, Tuna 1972: 220).

daruğa ~ *daroga* : Başkan, yönetici. *daruğa* Les. 372; *daroga* Bob. III 256, 518

daruğa : Vali. AOY Kır. I/7

Kullanım sahası oldukça geniş kelimelerdendir. Altın Ordu yarlıklarında tespit edilebilen kelime Sultan II. Mehmed'in yarlığında da geçmektedir (Schönig 2000: 88, Arat 1939: 298). Bu yönüyle kelime Moğolcanın askerî alandaki gücünün dile yansımını gösterir (Nagy 1997: 141).

kalқан : Kalkan, koruyucu. NF 139/15, KE 62v/19, ME 153/6, HKT 521a/6, HŞ 299 (Ünlü 283), İML 173.

halha(n) : Kalkan. Les. 1422; Bob. III 469

Kelime Uygur Türkçesi'nden itibaren görülmektedir (Caferoğlu 163). Kelimenin etimolojisi ile ilgili bilgi veren Tuna, Türkçenin ekleşme sistemiyle açıklanmasının mümkün olmadığını belirtmiş ve Türkçede *yap-ıg*,

yap-ug kelimelerinin bu anlamda kullanıldığını aktarmıştır (Tuna 1976: 297).

karavul: Karakol, gözcü. KE 240r/5, AOY Kır. I/16

karakol+luk: Nöbetçilik. AOY Kır. I/24

karavul+luk: Nöbetçilik. AOY II/42

karagol ~ heragul: Karakol, bekçi, gözaltı. **heragul** Les. 1439; **karagol** Bob. III 131-246

Yayılm sahası oldukça geniş kelimelerdendir. Doerfer kelimeyi Moğolca söz varlığı içerisinde değerlendirmiştir (TMEN I: §276). Kelime metinlerde hem **karakol** hem de **karavul** biçimlerinde kullanılmıştır. CsGki **karaul** kelimesinin oldukça geniş bir sahada kullanıldığını belirtmiş, etimolojisini de **kara-** fiili üzerine fiilden isim yapım eki **-gul(kara-gul)** biçiminde açıklamıştır (CsGki 2006: 119). Eski Anadolu Türkçesinde de **karavul** şeklinde yaygın olarak kullanılmıştır (Tuna 1972: 223; Schönig 2000: 152).

olca: Ganimet. ME 142/1

olca+sız: Ganimetsiz. ME 24/5

olca ~ olça: Ganimet, yağma. **olca** Les. 954, **olça** Bob. III 60

Doerfer kelimenin Moğolcadan alıntı olduğunu belirtmiştir (TMEN I: §27). Poppe kelimenin etimolojisini **ol-** "bulmak" ve **-ca** yapım eki **ol-ca** biçiminde açıklamıştır (Poppe 1962: 237). Tuna, CsGki ve Knüppel de bu görüşe katılmakla birlikte, Tuna kelimeyi **olçala-** başlığında incelemiştir. (Tuna 1972: 235, CsGki 2006: 207; Knüppel 2009: 356). Schönig kelimeyi **olca** madde başında incelemiş ancak **olcala-** biçiminde var olduğunu belirtmiştir (Schönig 2000: 143).

olcala-: Ganimet almak. ME 180/4

olcala+t-: Yağma ettirmek ME 5/8

olcala~olçala-: Ganimet almak, yağma etmek. >**olcala-** Les. 954, >**olçala-** Bob. III 60

Kelime **olca** isminden Türkçe isimden fiil yapım eki **+la-** ile türetilmiştir. Tuna kelimenin üzerinde madde başı olarak durmuştur (Tuna 1972: 235). Yukarıda da belirtildiği gibi Schönig kelimeyi **olca** madde başında işlemiş ancak **olcala-** biçiminde var olduğunu belirtmiştir (Schönig 2000: 143).

totkavul Sınır ve yol muhafızı AOY II/9

totka'ul : Yol muhafızı. **totqāvul** Doerfer TMEN I: §124

Doerfer kelimeyi Moğolca olarak göstermiş ve anlamını "yol muhafızı" olarak vermiştir. Etimolojisini de **totqa-** fiiline **-ğul** fiilden isim yapım ekinin getirilişiyle **totqa-ğul** biçiminde açıklamıştır (TMEN I: §124). Altın Ordu yarlıklarının yanı sıra Akkoyunlu devlet teşkilatında **tutkāvulān-ı sübül** şeklinde bu kelimeye rast gelinmektedir (Kök 2017: 31).

törü : Töre, gelenek, düzen. Les. 1288; EDPT 531.

töre : Töre, usul, gelenek NF 111/17, KE 97r/20, ME 211/3, HŞ 3302 (Ünlü 603)

Doerfer kelimeyi Moğolca olarak değerlendirmiştir (TMEN I: §134). Clauson kelimenin erken dönem Moğolcada alıntı olduğunu belirtmiştir (EDPT 531). Rasanen kelimenin kökeninin iki dilin akrabalığının ana dönemine dayandığını bildirmiştir (Çiçek 2015: 79). Türkçenin bütün tarihî dönemlerinde görülen kelimenin kökeni konusunda net bir şey söylemek çok mümkün görünmemektedir. Ancak Doerfer'in kelime hakkındaki görüşü bizim de kelimeyi Moğolca olarak değerlendirmemizi sağlamıştır.

ulus : Halk, millet, devlet. Les. 1346, Bob. EDPT 152 -ulus-.

ulus : Ülke, millet. AOY I/21, HŞ 1021 (Ünlü 623)

ulus : Vilayet, ülke. İML 179, HŞ 3988 (Ünlü 623)

Clauson kelimeyi **ulus** şeklinde değerlendirmiş, kelimenin Moğolcadaki erken ödünçlemelerden olduğunu bildirmiştir (EDPT 152). Doerfer ise kelimeyi **ulus** biçiminde ele almış ve Moğolca olarak değerlendirmiştir (TMEN I: §54). Tuna da kelimeyi **ulus** şeklinde incelemiştir. Bununla birlikte **ulus** şeklinin yalnızca Türkçede, **ulus** şeklinin ise Türkçe ve Moğolcada ortak olduğunu bildirmiştir (Tuna 1976: 310).

casagul : Hanın hassa alayı, muhafız, emir subayı. (Özönder 2011: 44).

yasavul : Tanzim edici, düzenleyici, hakim” HŞ 2910 (Ünlü 668).

Doerfer kelimeyi **ğasavul** başlığında incelemiş, kelimenin Türkçe **yasavul** 'un Moğolcadaki biçimi olduğunu belirtmiş ve kelime ile ilgili açıklamaları da **yasavul** başlığında vermiştir (TMEN I: §149).

yosun-yoson : Düzen, usul, kanun. **yosun** Les. 1710; **yoson** Bob. III 297; EDPT 975.

yosun : Düzen, töre. AOY III/14

yosun+ça : Nizama göre. AOY I/20

Clauson kelimenin Moğolca alıntı olduğunu belirtmiştir (EDPT 975). Doerfer "*görgü, prensip*" anlamlarında vermiştir, Moğolca olduğunu bildirmiştir (TMEN I: §408). Ramstedt kelimenin kökeninin Çince olduğunu görüşündedir. Bununla birlikte *yosun* kelimesi Moğolcanın tarihî devirlerinde görülmektedir. Türkçede ise Harezmi-Altın Ordu sahası ile Kıpçak metinlerinde tanıklanmaya başlar (Tuna 1976: 311).

Tespit edilen kelimelerin eserlerdeki görünümü şu şekildedir.

AOY	KE	HŞ	ME	MM	İML	HKT	NF
ağa	ağa	kağan	kağan	egeçi	kağan	kağan	kağan
bökevül	kağan	ulus	quda		ulus		töre
çerge	karavul	ulus	qudalık				
kağanlık	töre	töre	olca				
keleçi		yasavul	olcasız				
öbege			olcala-				
totkavul			olcalat-				
ulus			töre				
yosun							
yosunça							
AOY Kırım (Hacı Girey Han Yarlığı)							
alban							
çağdavul							
daruğa							
karavul							

karavulluk							
------------	--	--	--	--	--	--	--

Sonuç

Yapılan incelemede Harezm-Altın Ordu sahası eserlerinde akrabalık adları ile askerî ve idarî terimlerle ilgili 18 kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerden **törü**, **yosun** ve **uluş** yapıları Eski Türkçede de görülmektedir. Askerî ve idarî terimlerin tamamına yakını Altın Ordu yarlık ve bitikleri ile Hacı Girey Han yarlığında geçmektedir. Bu etkinin temel sebebi Altın Ordu devleti ile haleflerinin Moğol kökenli yönetici ve asker sınıfıdır. Moğol kökenli olan devlette dil olarak Türkçe kullanılıyor olsa da askerî ve idarî terimlerin kullanımında Moğolcadan kalıntılar görülmektedir.

Akrabalık adı olarak **ağa**, **öbege**, **egeçi** ve **kuda** kelimeleri tespit edilmiştir. Türkçe karşılıkları olmasına rağmen Moğolca terimlerin kullanılması dikkat çekicidir. Bu duruma sebep olarak da akrabalık bağı kurmak için Türk ve Moğol boyları arasında yapılan evliliklerin ve bu yolla kelime alışverişinin olduğu fikri akla gelmektedir.

Eski Türkçede yer almayan on beş madde başından on bir tanesi yarlık ve bitiklerde geçmektedir. Yarlık ve bitiklerin dışında *Kısâsü'l-Enbiyâ*da altı, *Mukaddimetü'l-Edebte* üç, *Hüsrev ü Şirinde* iki, *Mu'înü'l-Mürîd*, *İbni Mühennâ Lügati*, *Hekimoğlu Kur'ân Tercümesi* ve *Nehcü'l-Ferâdis*te birer kelime tespit edilmiştir. Askerî terimlerin *Mu'înü'l-Mürîd*de bulunmaması, *Nehcü'l-Ferâdis*ve *Hekimoğlu Kur'ân Tercümesi*'nde ise birer tane bulunması bu eserlerin Moğolca tesirinden uzak bir bölgede yazıya geçirildiği fikrini vermektedir.

Sonuç olarak Moğolcanın XIV. yüzyıldan itibaren Türkçeye askerî ve idarî terimler bağlamında etkin biçimde tesir etmeye başladığı görülmektedir. Ayrıca dört kelimedede Türkçede anlam olarak karşılığı olmasına rağmen akrabalık adlarına dair kelimelerin varlığı da dikkat çekicidir. Genel bağlamda alandaki kelimelerin varlığı üzerine özellikle Sir Gerard Clauson durmuş ve bu dönemi Moğolcadan Türkçeye kelime

geçişinin en yoğun olduğu ikinci evre olarak nitelemiştir. Bu durumu da Cengiz Han ve haleflerinin birçok Türk boyunu yönetmiş olmasına bağlamıştır (Clouston 1955; 127). Bu bilgiler ışığında Çağatay Türkçesi ile Moğolca dil ilişkisinin daha ileri düzeyde olduğu düşünüldüğünde Harezmi-Altın Ordu Türkçesi'ni doğu Türk yazı dili bağlamında Türkçe Moğolca dil ilişkilerinin başlangıç dönemi olarak kabul edebiliriz.

KAYNAKÇA

ARAT, R. Rahmeti (1939). "Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 6, 286-322

ATA, Aysu (2010). "Moğol Fütühatı ve Doğu-Batı Türk Yazı Dili Kavramları Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, 17, 1: 29-37.

[KE] ATA, Aysu (1997). *Nâşirü'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabğuzî. Kıssaşü'l-Enbiyâ (Peygamberler Kıssaları) I. Giriş-Metin-Tıpkıbasım, II. Dizin*. Ankara: TDK Yay.

[NF] ATA, Aysu (1998). *Nehcü'l-Ferdîs, Uştmağların Açık Yolu, Dizin-Sözlük*. TDK Yay. Ankara.

[Bob.] BOBERG, Folke (1954). *Mongolian-English Dictionary. I-III*. Copenhagen.

CAFEROĞLU Ahmet (2015) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.

[EDPT] CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etimological Dictionary of pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford.

CLAUSON, Sir Gerard (1955). "Turkish Ghost Words". *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*. No. 3/4. pp. 124-138

CSÁKÍ, Éva (2006). *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

ÇİÇEK Sevim Erdem (2015). "Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar" *TDAY Belleten*. Ankara: 49-98

[TMEN] DOERFER, G. (1963-1975), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, I-IV*. Wiesbaden.

[GÜL] GÜLBÜLENT (2016). *Moğolca İbni Mühennâ Lügati*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

GÜLENSOY, Tuncer (1974). "Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar". *Türkoloji Dergisi*, 6/1: 235-259

KNÜPPEL, Michael (2009). "Noch Einmal zu den mongolischen Lehnwörtern im Komanischen". *Turcica*, Volume 41. s. 353-361. DOI: 10.2143/TURC.41.0.2049300.

KÖK, Ali (2017). "İran Ve Azerbaycan'da Kurulan Türk-Moğol Devletlerine Ait Belgelerde Geçen Moğolca Unsurlar", *Uluslararası Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Kongresi*

[Les.] LESSİNG, Ferdinand D (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük (Çev. Günay Karaağaç)*. Ankara: TDK Yay: 829.

ÖLMEZ Zühal (2014). "Ali Şir Nevâyî'nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler -I-". *Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya. Mir Sultan Osman'ın Doğumunun 85. Yılına Armağan*. Konya: Kömen Yayınları. 195-203

ÖZÖNDER Barutcu. F. S. (2011). *Alî Şîr Nevâyî, Muḥākemetü'l-Luğateyn İki Dilin Muhakemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

[AOY] ÖZYETGİN, Ayşe Melek (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*. Ankara: TDK Yay.

POPPE, Nicholas (1927). "Das mongolische Sprachmaterial einer Leidener Handschrift" *Bulletin de l'Acad'mie des Sciences de l'URSS*: 1009-1040. 1251-1274.

POPPE, Nikolaus (1962). "Die mongolischen Lehnwörter im Komanischen". *Nemeth Armağanı. Yayınlayan: JÁNOS Eckmann, Agâh Sırrı Levend, Mecdut Mansuroğlu*. Ankara. TDK Yayınları. 331-340.

[HKT] SAĞOL Gülden (1995). *An Inter-linear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish = Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Sözlük*. II. Sources of Oriental Languages and Literatures 26, Turkish Sources XXIII. Harvard University.

SCHÖNİG, Claus (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westghusischen*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

SERTKAYA, O. F. (1987). "Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)" *TDAY-B*. 265-280.

[İML] TAYMAS, Abdullah Battal (1988). İbni Mühenna Lügati. TDK Yay. Ankara.

THACKSTON, W. M. (1998-99): *Rashiduddin Fazlullah. Jami'u't-tawarikh. A history of the Mongols, I-III*. Sources of Oriental Languages & Literatures 45. Central Asian Sources IV. Harvard.

[MM] TOPARLI, Recep-ARGUNŞAH, Mustafa (2008). *Mu'inü'l-Mürîd*. Ankara: TDK Yay.

TUNA, Osman Nedim (1972). "Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler I". *Türkiyat Mecmuası*. C. 17.209-250.

_____ (1976). "Osmanlıcada Moğolca Kelimeler". *Türkiyat Mecmuası*. C. 18. s. 281-314.

UÇAR, Erdem-YENER Mustafa Levent (2009). "Türkmencedeki Moğolca Alıntılar Üzerine (Deneme)". *I. Uluslararası TÜRK Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı*.2185

ÜNLÜ, Suat (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yay.

VASARY, Istvan. (2009). "Mongol or Turkic? Notes on bökevül, A Military and Court Official of the Turco-Mongolian Politics". *The Early Mongols: Language, Culture and History Studies in Honor of Igor de Rachewiltz on the occasion of his 80th Birthday, Edited by Volker Rybatzki, Alessandra Pozzi, Peter W. Geier and John R. Krueger*. Indiana University: The Denis Sinor Institute for Inner Asian Studies. 195-207

[ME] YÜCE, Nuri (1988). *Mükaddimetü'l-Edeb Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks*. Ankara: TDK Yay.